

Спосіб вчинення злочину

як елемент криміналістичної характеристики крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми

О. В. Сіренко

доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України

У статті досліджуються особливості способів вчинення крадіжок, грабежів та розбійних нападів неповнолітніми як одного з елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочинів, спосіб вчинення злочину.

В статье исследуются особенности способов совершения краж, грабежей, разбойных нападений несовершеннолетними как одного из элементов криминалистической характеристики преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика преступлений, способ совершения преступления.

In investigates analyzes ways of theft, looting and robbery by juveniles as one of the elements of criminological characteristics crimes.

Keywords: criminological characteristics crimes, way crime.

На сьогодні серед криміналістичних досліджень особливої уваги заслуговує формування криміналістичних характеристик окремих видів злочинів з метою оптимізації та підвищення ефективності слідчої діяльності.

Проблему криміналістичної характеристики в різний час досліджували Л. А. Сергеев, О. О. Ейсман, В. О. Образцов, А. В. Ковальов, В. Є. Коновалова, О. Н. Колесніченко, А. Л. Каневський, М. П. Яблоков, В. К. Гавло, В. П. Бахін, І. О. Возгрін, Р. С. Белкін, А. В. Старушкевич, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко, А. В. Іщенко, П. В. Цимбал, В. В. Лисенко та ін. В своїх роботах вони дали поняття криміналістичної характеристики та визначили її елементи.

Але залишаються недостатньо розробленими криміналістичні характеристики окремих видів злочинів, зокрема крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми, що і визначає актуальність та мету дослідження.

У теорії кримінального права спосіб вчинення злочину досліджували Л. Л. Кругліков, В. М. Кудрявцев, І. С. Тишкевич, Г. А. Кригер, М. І. Панов та ін.

Способи вчинення злочинів в різний час досліджували також спеціалісти в сфері кримінального процесу та криміналістики. Серед них Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, В. К. Гавло, В. П. Громов, В. Ф. Єрмолович, Г. Г. Зуйков, А. Л. Каневський, В. М. Карагодін, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, І. М. Лузгін, С. В. Матусинський, Г. М. Мудюгін, В. А. Образцов, М. П. Яблоков, В. О. Попелюшко, Б. М. Шавер та ін.

Одним із елементів криміналістичної характеристики крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми, є спосіб вчинення злочину. Метою нашого дослідження є з'ясування

особливостей способу вчинення крадіжок, грабежів та розбійних нападів неповнолітніми як елементу криміналістичної характеристики та визначення його поняття.

В юридичній літературі спосіб вчинення злочину розглядають в декількох напрямках: кримінально-правовому, кримінологічному, кримінально-процесуальному та криміналістичному.

На думку М. І. Єнікеєва, спосіб вчинення злочину – це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними і фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні і характерологічні особливості людини, її знання, вміння навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності. Для кожного злочину існує свій системний «набір», комплекс дій і операцій. У кожної людини також є система узагальнених дій, що свідчать про її індивідуальні особливості. Ці комплекси так само індивідуалізовані, як і папілярні візерунки пальців, проте, відрізняючись від останніх, сліди цих комплексів завжди залишаються на місці злочину [1, с. 105].

Спосіб вчинення злочину є одним з критеріїв криміналізації суспільно небезпечних вчинків, може бути ознакою, що кваліфікує склад злочину за обтяжуючих обставин. Вказівка на способи вчинення злочинів знаходиться в нормах Особливої частини КК України. Тут для характеристики способу вчинення злочину використовуються різні словосполучення та терміни: «шляхом насилля», «шляхом обману», «шляхом погрози» та ін.

В. М. Кудрявцев розглядає спосіб вчинення злочину як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, які застосовує особа [2, с. 71].

На думку Г. А. Кригера, спосіб вчинення злочину – це певна сукупність прийомів,

методів, рухів, у результаті яких вчинюється закінчений склад злочину, тобто настають шкідливі наслідки [3, с. 95].

М. І. Панов зазначає, що спосіб завжди притаманний дії, утворює його зміст, а в деяких випадках – стає окремою дією стосовно основного. Так, наприклад, під час пограбування насилля, що не загрожує життю і здоров'ю потерпілого, як спосіб незаконного заволодіння майном є самостійною дією у складі викрадення [4, с. 91-95].

Спосіб вчинення злочину має здатність впливати на кримінально-правову оцінку вчиненого, що відображається в кримінально-правовій кваліфікації діяння, він є показником його суспільної небезпеки, критерієм криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь.

Процесуалісти під способом вчинення злочину розуміють комплекс вчинених у певній послідовності дій, які обумовлюють настання злочинного результату. Кримінально-процесуальне значення способу вчинення злочину полягає в тому, що він визнається обставиною, яка підлягає доказуванню – це має істотне значення для справи, бо не доказовість способу тягне за собою відміну вироку. Крім того, процесуально-правове значення способу вчинення злочину важливе для реального забезпечення права обвинуваченого на захист, бо особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, може ефективно захищатись від пред'явлених обвинувачень тільки в тому випадку, коли їй відомо, які за формою вчинки поставлені їй за вину [5].

Розглядаючи спосіб вчинення злочину як частину предмета доказування, В. О. Попелюшко зазначає, що його потрібно однаково розуміти у всіх галузях знання, які включають його у предмет свого дослідження, надаючи при цьо-

му перевагу визначенням, що розроблені теорією кримінального права. На його думку, спосіб вчинення злочину – це певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину, форма реалізації дії чи бездіяльності [6, с. 123]. Але, на нашу думку, такий підхід до визначення способу вчинення злочину не відображає його суті як елементу криміналістичної характеристики.

Спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики завжди був предметом уваги з боку криміналістів.

Вивчаючи спосіб вчинення злочину як закономірність виникнення доказів і як змістовне явище об'єктивної дійсності, криміналістика отримує необхідні відомості для визначення напряму розвитку кожної з її структурних складових – криміналістичної техніки і тактики, методики розслідування та попередження окремих видів злочинів – і для вирішення конкретних завдань щодо створення, вдосконалення і застосування криміналістичних засобів і прийомів розкриття, розслідування та попередження злочинів [7, с. 60].

Перші теоретичні дослідження способу вчинення злочину були проведені А. І. Вінбергом та Б. М. Шавером. Вони розглядали спосіб вчинення злочину як складову предмета криміналістики, вказували на можливість використання знань про нього для пошуку слідів злочинів, встановлення злочинців і розкриття вчинених ними злочинів. Велике значення ними надавалось знанню типових способів вчинення окремих видів злочинів і розробці на цій основі методик розслідування конкретних видів злочинів. В залежності від кримінально-правової кваліфікації злочинів ними було сформульовано декілька визначень способу вчинення умисного злочину.

В основному способи вчинення злочину вони розглядали як «дії, спрямовані безпосередньо на досягнення злочинного результату», і включали в зміст цього поняття дії по проникненню злочинця на місце вчинення злочину, прийоми, що використовуються злочинцем, особливості предмета посягання, місце, час, знаряддя злочину [8, с. 37].

Найбільш глибоко спосіб вчинення злочину був проаналізований Г. М. Мудюгіним. Він розділив криміналістичні поняття «спосіб вчинення» і «спосіб приховування злочину», визначивши спосіб вчинення як спрямований на досягнення злочинної мети комплекс дій, що вчинюються злочинцем в певній послідовності. А спосіб приховування, на його думку, це комплекс дій, спрямованих на приховування злочину від оточуючих, і в першу чергу, від слідчих органів, щоб ухилитись від відповідальності за вчинене [9, с. 65-66].

Е. Д. Куранов визначає спосіб вчинення злочину як комплекс дій по підготовці, вчиненню та приховуванню злочину, вибраних винним у відповідності з наміченою метою і тими умовами, в яких здійснюється злочинний намір [10, с.165-167].

О. Н. Колесніченко вважає, що спосіб вчинення злочину – це спосіб дій злочинця, що виражається в певній послідовності, поєднанні окремих рухів, прийомів, що застосовуються суб'єктом [11]. На його думку, необхідно розрізнити «спосіб підготовки до вчинення злочину, спосіб самого вчинення, а також приховування злочину» [11].

З критичними зауваженнями з цього приводу виступив Г. Г. Зуйков, який зазначив, що дії по підготовці, вчиненню і приховуванню злочину утворюють єдиний спосіб його вчинення, так як спрямовані на досягнення єдиної для них мети, хоча кожне окремо має

свою самостійну мету [12, с. 32]. Він визначає спосіб вчинення злочину як систему дій по підготовці, вчиненню і приховуванню злочинів, детермінованому умовами зовнішнього середовища і психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибіркоким використанням відповідних засобів та умов місця і його часу [13, с. 205].

А. А. Каневський вважає, що спосіб вчинення злочину – це комплекс психофізичних і професійних навиків та вмій, які злочинець, з урахуванням об'єкта злочинного посягання, обстановки, часу і місця, використовує для підготовки, вчинення і приховування злочинів [14, с. 102]. До елементів способу вчинення злочину він відносить підготовку до вчинення злочину, використання знарядь злочину, механізм злочинного посягання, спосіб приховування злочину [14, с. 102].

На думку С. М. Зав'ялова, спосіб вчинення злочину – не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а цілісна структура поведінки, що є певною системою. Як і будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення і приховування злочину [15, с. 7].

Г. Г. Зуйков веде мову про такі риси способу вчинення злочину, як відносна стійкість і повторюваність.

Відносна стійкість способів вчинення окремих видів злочинів знаходиться в прямій залежності від ступеня їх детермінованості різними факторами.

Можливість повторення способу вчинення злочину складових його елементів (компонентів), як окремо, так і в цілому, знаходиться в залежності від збереження сукупності взаємодіючих об'єктивних і суб'єктивних факторів, під впливом яких складається спосіб вчинення злочину.

Повторюваність способів не означає адекватного відтворення кожного разу при вчиненні нового злочину складових його дій з усіма притаманними йому особливостями.

Повторюваність способів вчинення злочину може мати місце, якщо вона проявляється в одній із наступних форм: повторне вчинення однорідних злочинів, що не характеризуються стійкістю способу дій; повторність вчинення злочинів при тій чи іншій сукупності ознак, які збігаються [8, с. 47].

Як відмічають науковці, у формуванні способу, яким здійснюється злочинне діяння, вирішальну роль відіграють об'єктивні і суб'єктивні фактори.

До числа об'єктивних факторів відносяться: властивості предмета злочинного посягання; зв'язки між злочинцем і предметом злочинного посягання (можливість безперешкодного проникнення до предмета або необхідність здійснення з цією метою тих чи інших дій).

Спосіб вчинення злочину визначається об'єктивною обстановкою, в якій здійснюється реалізація злочинного наміру. Існує декілька варіантів ставлення злочинця до умов зовнішнього середовища. Характер цих відносин значною мірою обумовлює зміст вчинюваних злочинцем дій. На практиці це проявляється в наступних особливостях:

а) суб'єкт правильно і в повній мірі сприймає та оцінює об'єктивну обстановку і будує свої дії відповідно до наміченої мети, враховуючи всі фактори, що утворюють її зміст;

б) суб'єкт правильно і в повній мірі сприймає та оцінює об'єктивну обстановку, використовуючи всі фактори, що сприяють досягненню поставленої мети, але внаслідок самовпевненості, самонадіяності чи інших причин зневажають її окремими несприятливими факторами, не враховує їх в своїх діях;

в) суб'єкт внаслідок неуважності, необережності, недостатніх знань, хвороби, в силу стану наркотичного чи алкогольного сп'яніння і т. п. невірно і не повністю усвідомлює об'єктивну обстановку, невірно її сприймає або помиляється в оцінці значення її факторів;

г) суб'єкт може діяти, свідомо зневажаючи фактори об'єктивної обстановки, не застосовуючи зусилля для використання в обраному способі дій сприятливих факторів, не приймаючи мір для того, щоб пристосуватись до несприятливих умов або подолати їх.

Суб'єктивні фактори включають в себе мотив і мету вчинення злочину, знання, вміння, навички, звички злочинця, його характерологічні риси, що складається із рис характеру і психічної спрямованості особи, які знаходяться в нерозривному зв'язку з об'єктивними факторами [8, с. 49-50].

Злочини, вчинені неповнолітніми, зокрема крадіжки, грабежі та розбої, характеризуються спонтанністю дій, відсутністю плану злочинних дій, вибором потерпілого, який менш за все здатний до опору, відсутністю професійних, злочинних навичок. Неповнолітні, вибираючи спосіб вчинення злочину, прагнуть отримати результат негайно і тому шукають легкі шляхи вчинення злочину.

За результатами наших досліджень, найбільш поширеними способами вчинення крадіжок є їх вчинення шляхом незаконного проникнення в приміщення (50%), без незаконного проникнення в приміщення (44,5%) та кишенькова крадіжка (5,5%). При цьому, незаконне проникнення в приміщення здійснювалось через відкрите вікно, квартиру і т. п. (79,5%), шляхом злому вікон (17%), злому дверей (3,5%).

Кишенькові крадіжки здійснюються, як правило, без використання знарядь злочину.

Серед найбільш поширених способів вчинення неповнолітніми грабежів та розбійних нападів є їх здійснення шляхом застосування насильства без використання зброярь (40%). Із застосуванням насильства з використанням зброярь вчинюється 20% грабежів та розбоїв. 22% грабежів та розбоїв вчинюються без використання насильства. Шляхом погрози застосування фізичного насильства неповнолітніми вчинюється 18% грабежів та розбійних нападів.

У багатьох випадках умисел на вчинення злочину виникає не спонтанно – у злочинців є твердий намір вчинити

даний злочин. Для цього вибирається жертва, предмет злочинного посягання, підшукуються зброярь злочину.

Проаналізувавши викладене, вважаємо, що спосіб вчинення крадіжок, грабежів та розбійних нападів неповнолітніми – це комплекс умисних дій, спрямованих на незаконне, протиправне, з корисливою метою заволодіння чужим майном, детермінований умовами зовнішнього середовища, психофізичними якостями особи, пов'язаними з вибіркоким використанням відповідних засобів, умов місця і часу та поведінкою потерпілих.

Список використаної літератури

1. *Еникеев М. И.* Юридическая психология : учеб. для вузов. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 2001. – 517 с.
2. *Кудрявцев В. Н.* Объективная сторона преступления. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
3. *Кригер Г. А.* Квалификация хищений социалистического имущества. – М. : Юрид. лит., 1971. – 358 с.
4. *Панов Н. И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность. – Харьков : Вища школа, 1982. – 160 с.
5. *Бахин В. П.* Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования // Вестник криминалистики. – М. : Изд-во «Спарк», 2000. – Вып. 1. – С. 18.
6. *Попелюшко В. А.* Способ совершения преступления как элемент предмета доказывания // Сов. государство и право, 1984. – № 1. – С. 122-125.
7. *Зуйков Г. Г.* Криминалистическое учение о способе совершения преступлений // Криминалистика. – Т.1 / Под ред. Р. С. Белкина, И. М. Лузгина. – М. : РИО Акад. МВД СССР. – 1978. – С. 57-75.
8. *Ермолович В. Ф.* Криминалистическая характеристика преступлений. – Минск : Алмафея, 2001. – 241 с.
9. *Мудюгин Г. Н.* Версии об объективной стороне преступления // Планирование расследования преступлений. – М., 1957. – С. 65-66.
10. *Куранов Э. Д.* Об основных положениях методики расследования отдельных видов преступлений // Вопросы криминалистики, 1962. – №6-7 – С. 165-167.
11. *Колесниченко А. Н.* Содержание и значение криминалистической характеристики преступлений // Актуальные проблемы советской криминалистики. – М., 1980. – С. 81.
12. *Зуйков Г. Г.* Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – М., 1970. – 34 с.
13. *Зуйков Г. Г.* Криминалистическое учение о способе совершения преступления : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. – М., 1970.
14. *Каневский А. А.* Разработка типовых криминалистических характеристик преступлений и их использование в процессе расследования // Российский юридический журнал. – 2000. – № 2. – С. 111.
15. *Зав'ялов С. М.* Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. – К., 2005. – 21 с.